

HANDBOEK MENS & OPENBARE RUIJMTE

Bureau KM

PRETTIGE PLEKKEN

HANDBOEK MENS & OPENBARE RUIMTE

‘EEN GOED ONTWERPEN OPENBARE RUIMTE BEVORDERT DE KWALITEIT VAN LEVEN (GEZONDHEID EN WELZIJN) VAN ÁLLE BEWONERS EN GEBRUIKERS, ZOWEL NU ALS IN DE TOEKOMST.’¹

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	5
De 'bril' van de gebruiker	6
1. Inleiding	9
1.1 Nut en noodzaak van dit handboek	12
1.2 Aanpak en onderzoek	12
1.3 Afbakening	13
1.4 De context van een ontwerp	14
1.5 Toepassing richtlijnen	15
1.6 Leeswijzer	15
2. Trends en thema's	17
2.1 Algemene trends	20
2.2 Aantrekkelijk	22
2.3 Sociaal veilig	24
2.4 Bereikbaar, toegankelijk en beweegvriendelijk	26
2.5 Sociaal	28
2.6 Kindvriendelijk	31
2.7 Groen	33
3. Dichtbij huis	39
3.1 Definitie	42
3.2 Aantrekkelijk	42
3.3 Veilig	47
3.4 Toegankelijk en bereikbaar	55
3.5 Sociaal	57
3.6 Kindvriendelijk	60
3.7 Groen	65
4. De betere buurt	69
4.1 Definitie	72
4.2 Aantrekkelijk	72
4.3 Veilig	73
4.4 Toegankelijk, bereikbaar en beweegvriendelijk	74
4.5 Sociaal	87
4.6 Kindvriendelijk	92
4.7 Groen	108

5. Leefbare en aantrekkelijke steden	119
5.1 Definitie	122
5.2 Aantrekkelijk	123
5.3 Veilig	138
5.4 Toegankelijk, bereikbaar en beweegvriendelijk	139
5.5 Sociaal	151
5.6 Kindvriendelijk	152
5.7 Groen	152
6. Parken voor iedereen	163
6.1 Definitie	166
6.2 Aantrekkelijk	167
6.3 Veilig	181
6.4 Toegankelijk, bereikbaar en beweegvriendelijk	183
6.5 Kindvriendelijk	188
7. Levendige pleinen	193
7.1 Definitie	196
7.2 Aantrekkelijk	197
7.3 Veilig	201
7.4 Toegankelijk, bereikbaar en beweegvriendelijk	203
7.5 Sociaal	206
7.6 Groen	212
Literatuurlijst	218
Bijlagen	225
Overzicht van richtlijnen	245

Eerste druk, juni 2016

©2016 Acquire Publishing bv, Zwolle

ISBN: 978-90-825482-0-4

Ontwerp en opmaak: De Bladenkamer | grafisch ontwerpers, Zwolle

Fotografie: Kyra Kuitert en Rosemarie Maas (tenzij anders vermeld)

Druk: Zalsman, Zwolle

Voor eventuele errata, aanvullingen, bestelinformatie en

kwantumkortingen: www.acquirepublishing.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk,
fotokopie, microfilm of op welke wijze en/of door welk ander
medium dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming
van de uitgever.

Voorwoord

In de vele jaren die wij werkzaam zijn in de ruimtelijke ordening ontdekten we dat er weinig bekend is over de relatie tussen gebruik en ontwerp van de openbare ruimte en dat de kennis die er wel is sterk versnipperd is. Eigenlijk vreemd, want de openbare ruimte is toch in de eerste plaats bedoeld voor mensen. Je kunt visies en masterplannen schrijven vol ambities, maar uiteindelijk gaat het er om dat de inrichting de behoeften van de gebruikers faciliteert, dat er ontworpen wordt vanuit de 'blik' van de gebruiker. We voelden daarom steeds meer de urgentie van een handboek dat een relatie legt tussen gebruik en ontwerp.

Tussen het idee en het daadwerkelijke boek ligt zo'n drie jaar. Met veel plezier hebben wij in die tijd gewerkt aan dit handboek. Kyra heeft vooral geschreven over sociaal veilig, groen, beweegvriendelijk, gezond, sociaal en duurzaam en Rosemarie over vrijetijdsgerelateerde onderwerpen, zoals kindvriendelijk, sport en beweging en parken en pleinen. We hebben literatuur bestudeerd, eigen expertise ingebracht en verder ontwikkeld. Aan de hand van succesvolle én minder succesvolle openbare ruimtes hebben we geanalyseerd wat de bepalende ruimtelijke factoren voor een goed gebruik zijn.

Het streven was een concreet, compleet en direct bruikbaar boek. Dus zonder vage begrippen als 'kwaliteit' of 'beleving' en met zoveel mogelijk maatvoering. Een boek dat bij elke ontwerpogave voor de openbare ruimte gebruikt kan worden. De honderden richtlijnen geven hierbij houvast. Uiteraard zijn deze richtlijnen niet 'in beton gegoten'; we verwelkomen aanvullingen en wijzigingen op basis van ervaringen.

De vele foto's van openbare ruimtes in meer dan vijftig steden in binnen- en buitenland laten zien hoe het wel of juist niet moet of kan. Deze zijn ter onderbouwing van de richtlijnen, ze visualiseren de kenmerken die we willen laten zien. Het gaat er nadrukkelijk niet om de betreffende plek op te hemelen of ter discussie te stellen.

We danken de expertgroep die vanaf het allereerste contact positief tegenover ons plan voor dit handboek stond en die ons vervolgens met raad en daad terzijde heeft gestaan bij de uitwerking ervan. In bijlage 1 worden ze met naam en toenaam genoemd. Uitgeverij Acquire Publishing verdient een pluim voor de enthousiaste wijze waarop ze het manuscript daadwerkelijk tot een boek hebben omgetoverd. Dit kon niet zonder de creatieve inbreng van de Bladenkamer | grafisch ontwerpers.

Bij dit handboek hoort de website www.prettigeplekken.nl. Hier vindt u actuele informatie over het thema 'gebruik van de openbare ruimte' evenals informatie over masterclasses en events.

Amsterdam, 2 juni 2016
Ing. Kyra Kuitert ©RCE
Drs. Rosemarie Maas

THE DESIGN OF A CITY
DETERMINES HOW ITS
RESIDENTS USE IT.?

"ALLES ZELF DOEN
IS OPTELLEN,
SAMENWERKEN IS
VERMENIGVULDIGEN."

5

Leefbare en aantrekkelijke steden

EEN BEKEND VOORBEELD VAN EEN BINNENSTAD DIE ZICH AFKEERDE VAN HET WATER IS AMSTERDAM, WAAR DE BOUW VAN HET CENTRAAL STATION MET DE RUG NAAR HET IJ NOG STEEDS ALS EEN GROTE STEDENBOUWKUNDIGE FOUT WORDT BESCHOUWD. IMMERS: HET IJ IS DE PLEK WAAR HET ALLEMAAL BEGON. HET WATER IS DOOR DE AFSLUITING VAN DE BINNENSTAD NIET MEER VOELBAAR IN DE STAD.

Water en waterfronten

Mensen voelen zich als een magneet aangetrokken tot water, vanwege het rustgevende gevoel of juist omdat er van alles te zien en te doen is op of aan het water. Aangezien veel steden ontstaan zijn aan het water, zijn er volop mogelijkheden voor aantrekkelijke oevers. Sommige steden hebben aantrekkelijke oevers waar je kunt flaneren, luieren, vissen of zelfs zwemmen, terwijl andere steden juist met hun rug naar het water staan.

In deze paragraaf worden richtlijnen gegeven voor waterfronten met een stedelijke betekenis: water in of aan stadscentra of water waar mensen van elders in de stad naar toe willen reizen. Eerst komen algemene richtlijnen aan de orde en vervolgens aanvullende richtlijnen voor een stadcentrum aan het water, voor groene, recreatieve oevers en voor (voormalige) industriële locaties aan het water.

RICHTLIJNEN VOOR AANTREKKELIJKE WATERFRONTEN

- Optimaliseer fiets- en wandelroutes, ook voor hardlopers en skaters (zie paragraaf 5.4).
- Plaats geen gebouwen direct aan het water, maar houd de oevers vrij voor fiets- en wandelroutes en voor de beleving van het water voor iedereen. Gebouwen of niet-toegankelijke terreinen zorgen er voor dat een doorlopende fiets- en/of wandelroute langs het water hinderlijk wordt onderbroken; een gebouw moet immers ontsloten worden voor autoverkeer.
- Creëer prettige verblijfsmogelijkheden, zoals bankjes, ligweiden, strandjes, etc.
- Realiseer horeca (zie onderstaand)
- Zorg dat mensen te allen tijde bij het water kunnen komen om te genieten van het vrije uitzicht over het water en van activiteiten op en rond het water (bootjes, waterfietsen, zwemmen etc.).

Horeca aan het water

Om een plek aan het water levendig te maken, kan horeca worden toegevoegd. Mensen zitten graag aan het water, zeker als daar iets te eten of drinken is. Ook is horeca langs het water een zelfstandige trekker.

RICHTLIJNEN VOOR HORECA AAN HET WATER

- Zorg voor een afstand van minimaal 10 m tussen een gebouw en het water. Het zicht op het water blijft dan vrij en er is dan voldoende ruimte voor zowel fiets, wandelroutes en terrassen.
- Het is ook mogelijk een horecavoorziening geheel op het water te bouwen. Het terras aan de achterzijde heeft dan uitzicht over het water. Op deze wijze wordt een horecagebouw een aantrekkelijk onderdeel van de beleving van het water. Een dergelijke voorziening belemmert uiteraard wel het zicht op het water vanaf de oever.

Stadscentrum/haven aan het water

Aangezien veel steden hun ontstaan te danken hebben aan hun ligging aan het water, liggen ook veel stadscentra aan of vlak bij het water, vaak in combinatie met een haven.

Op de Donau drijven talloze restaurants.

Pop-up restaurant op een ponton in de Maas.

Foto links: Belgrado, Servie
Foto rechts: Rotterdam

RICHTLIJNEN VOOR STADSCENTRA AAN HET WATER

- Eén horecagelegenheid in een stadscentrum aan het water is niet voldoende; er zijn bij voorkeur verschillende horecagelegenheden aanwezig, van ijssalon en café tot restaurant.
- Een brede wandelboulevard (indicatie: minimaal 6 m, afhankelijk van de beschikbare ruimte) aan het water biedt mensen de mogelijkheid op een ongedwongen manier langs het water en de horeca kunnen lopen.
- Idealiter is er een logische wandelroute met horeca en winkeltjes tussen het stadscentrum en het water, zodat mensen al wandelend door het centrum vanzelf bij het waterfront uitkomen.

Foto: Tenerife, Spanje

Gesloten bouwblokken verbreken in Almere de visuele en functionele relatie met het water. Aan het IJ is de locatie langs het water juist uitgebuit. Op beide kale en winderige pleinen is qua gebruik winst te halen door het aanbrengen van bijvoorbeeld zitgelegenheid, beschutting, kunst en/of groen.

Foto links: Schouwburgplein, Almere
Foto rechts: filmmuseum Eye, Amsterdam

Barrières tussen stad en water

Hoewel veel steden ontstaan zijn aan het water, is dit geen garantie voor een goede aanhechting van het centrum aan het waterfront. In veel steden was of is er een loze ruimte tussen stad en water, bijvoorbeeld vanwege voormalige laad- en loszones op de kades. Deze ruimte is nogal eens benut voor de aanleg van doorgaande wegen. Immers: In steden met weinig ruimte biedt juist deze restruimte de mogelijkheid voor een snelle verkeersafwikkeling. Helaas wordt de stad op deze wijze van de rivier afgesneden. Omdat deze verkeersroutes langs het water vaak de enige snelle doorstroombaan zijn, is het lastig om deze barrières op te heffen.

Theater schermt plein en centrum af van het achterliggende water

Kaal Schouwburgplein

Vanaf het terras is er nauwelijks zicht op het water

Het terras bij de stadsschouwburg in Almere ligt aan een kaal plein in plaats van aan het achtergelegen water.

Foto: Almere

Brede wandelpaden met bomen en bankjes fungeren als boulevard.

Wandelroute langs de zonnige, op het zuiden gelegen, IJ-oevers met bankjes, boten, bomen en een muurtje dat zorgt dat kinderen niet in het water kunnen vallen.

Foto links: Düsseldorf, Duitsland
Foto rechts: Amsterdam-Noord

RICHTLIJNEN VOOR BARRIÈRES TUSSEN STAD EN WATER

- Er zijn veilige oversteeplekken (zie paragraaf 4.4) met een maximale onderlinge afstand van circa 200 m.
- Onderdoorgangen voor fietsers en voetgangers voorkomen dat een drukke weg moet worden overgestoken. Voorwaarden zijn dat deze goed verlicht zijn, eventueel zijn voorzien van wandschilderingen (om graffiti te voorkomen) en dat de verschillende soorten weggebruikers elkaar kunnen zien.
- Als een onderdoorgang 's avonds wordt afgesloten, moet er een bovengronds alternatief zijn, zodat mensen niet vast komen te zitten aan de waterzijde.
- Het voordeel van onderdoorgangen met een hellingbaan is dat ze ook bruikbaar zijn voor mensen met rolstoelen en kinderwagens. Voetgangersbruggen hebben het nadeel dat ze alleen geschikt zijn voor mensen die goed ter been zijn, tenzij er een lift komt.

RICHTLIJNEN VOOR (BEPERKTE) RUIMTE LANGS WATERWEGEN

- Veel steden hebben, naast een hoge dijk of kade, ook een lager gelegen kade vlak langs het water, zoals langs de Seine in Parijs en de Oude Gracht in Utrecht. Richt deze in als doorlopend wandel- en verblijfsgebied.
- Als er geen openbare ruimte is langs het water, kan een wandelsteiger boven het water worden aangelegd. Het is een spannende beleving om boven het water te staan en te lopen. Deze kan ook gecombineerd worden met bijvoorbeeld een vis- of aanlegsteiger en horeca.
- Grotere pontons of steigers maken het water van dichtbij beleefbaar. Steigers aan de noord- en oostzijde van de rivier zijn, vanwege de ligging in de middag- en avondzon, het aantrekkelijkst.

Een populaire wandelsteiger in de wijk Hammersby Sjostad.

Een deel van de oever van Het Weerwater (De Esplanade) is op uitnodigende wijze vormgegeven met betonnen muurtjes, trappen en bomen.

Foto links: Stockholm, Zweden
Foto rechts: Almere

Groen en recreatie aan het water

In sommige steden is de rivieroever (ook nabij het centrum) opvallend groen, zoals de rivieroever in Düsseldorf of de noordzijde van de Schelde in Antwerpen. Hier is het aangenaam recreëren.

RICHTLIJNEN VOOR GROEN EN RECREATIE OP OF AAN HET WATER

- Zorg voor ligweiden direct aan het water en plekken om te spelen, zitten of vissen. Ligweiden dienen altijd hondenvrij te zijn.
- Zorg dat vissers bij het water kunnen komen door goed bereikbare oevers of een steiger. De laatste heeft als voordeel dat ook rolstoelgebruikers dan kunnen vissen (mits de route er naar toe verhard is).
- Zorg voor een strandje, ook als het aanliggende water geen zwemwater is (uiteraard met waarschuwingsbord). Richtlijnen voor zwemwater staan in paragraaf 5.4.
- Langs een plas of rivieroever kunnen specifieke sportvoorzieningen worden gesitueerd, zoals een trimparcours of fitnessapparatuur. De waterkant, mits niet te diep, leent zich uitstekend voor een avontuurlijk parcours met bijvoorbeeld touwbruggen, houten loopbruggen, klimmogelijkheden, etc.
- Kanoërs maken vooral korte tochten van circa 10 km. De snelheid is 2-4 km/uur. Kanoërs varen het liefst stroomafwaarts. Zij hebben plekken nodig waar ze bij het water kunnen komen, middels een steiger of trailerhelling in de buurt van parkeergelegenheid. Daarnaast is afwisseling in routes van belang.
- Schaatsers en kleine jachten hebben een minimale onderdoorvaartheogte van 2 m onder bruggen nodig.
- Wil je boten aantrekken, zorg dan voor voldoende gelegenheid om aan te meren met bijvoorbeeld een houten stootrand op de kade en bolders op regelmatige afstand.
- Op plekken waar veel boten aanmeren, kan gedacht worden aan het maken van speelgelegenheid voor de kinderen.

Een (tijdelijk) stadsstrand is in de zomer een populaire verblijfs- en ontmoetingsplek. Strandjes moeten uiteraard schoon zand hebben, vrij van honden zijn en voorzien van voldoende afvalbakken.

Foto links: Newcastle, Engeland
Foto rechts: Almere

Aanlegmogelijkheden voor boten zijn aantrekkelijk voor bewoners en wandelaars.

Foto links: Boulevard de la Bastille, Parijs, Frankrijk

Foto rechts: Stockholm, Zweden

DE PERIODE VAN DE ONTDEKKING VAN VERLATEN INDUSTRIEEL ERFGOED OP VOORMALIGE HAVENTERREINEN DOOR KUNSTENAARS BLIJKT IN VEEL GEVALLEN EEN VOORBODE VOOR EEN LATERE HERONTWIKKELING NAAR BIJVOORBEELD WONINGEN EN BEDRIJFSRUIMTES.

(Voormalige) industriële zones langs het water

In veel (voormalige) havensteden zijn er gebieden waar nog oude silo's, opslagloodsen, industriële gebouwen en dergelijke staan. Aangezien slopen duur is en het vinden van een herbestemming lastig, kan het soms jaren duren voor een dergelijk gebied tot herontwikkeling komt. In de tussentijd worden deze locaties nogal eens 'ontdekt' door creatievelingen die de ruimte (soms gekraakt) gebruiken voor kunstzinnige projecten, ateliers, feesten en festivals.

Een gemeente moet goed nadenken of ze dergelijke gebieden, als ze eenmaal (legaal of illegaal) in gebruik zijn genomen door de creatieve pioniers, wel wil omvormen tot nette woon- en werkgebieden. Juist dit soort karakteristieke en alternatieve plekken zijn belangrijk voor het imago van de stad. Als deze locaties niet meer voorhanden zijn, kan dit leiden tot een stukje teloorgang van de stad als *place to be*. Zo is Berlijn vooral bekend vanwege zijn alternatieve en creatieve bewoners, terwijl Amsterdam steeds meer veryuip.

RICHTLIJNEN BIJ DE HERONTWIKKELING VAN INDUSTRIËLE ZONES LANGS HET WATER

- Horeca met een (ruim) terras is belangrijk om de locatie voor bezoekers interessant te maken.
- De voormalige haventerreinen, met vaak karakteristieke panden, woningen op (grote) afstand en voldoende ruimte, zijn zeer geschikt voor evenementen en festivals. Dit betekent wel dat er aansluitingen moeten zijn voor elektriciteit en water. Zorg bij evenementen ook voor voldoende parkeergelegenheid.
- De inrichting van de locatie kan waarschijnlijk het beste in nauwe samenwerking met de gebruikers van de gebouwen worden gedaan; dit zijn vaak mensen uit de creatieve sector die genoeg ideeën hebben.

Langs de oevers van de Loire is een strook met voormalige pakhuizen omgevormd tot kunstzone met hippe winkeltjes, horeca en kunst in de openlucht.

Industrieel erfgoed langs de haven gecombineerd met moderne architectuur.

Foto links: Nantes, Frankrijk

Foto rechts: Mediënhafen, Düsseldorf, Duitsland

Het hippe café-restaurant PLeek op de noordelijke IJ-oever in Amsterdam. En in het kielzog van alternatieve horeca volgt de rest, zoals het Hilton-Doubletree hotel dat er achter ligt.

Foto's: Amsterdam-Noord

Bedrijventerreinen en kantorenparken

Een relatief groot deel van de oppervlakte van steden wordt in beslag genomen door kantorenparken en bedrijventerreinen.

RICHTLIJNEN¹⁷ VOOR AANTREKKELIJKE BEDRIJVENTERREINEN EN KANTORENPARKEN

- Ontwerp nieuwe terreinen zo flexibel mogelijk; neutrale structuren maken functieverandering in de toekomst mogelijk.
- Maak een bedrijventerrein of kantorenpark overzichtelijk met een duidelijke en eenvoudige wegenstructuur. De vormgeving van de hoofdstructuur is bepalend voor het kwaliteitsniveau want hij dient als basis voor de uitwerking op kavelniveau.
- Zonering en clustering is noodzakelijk om gelijksoortige bedrijven te scheiden van andere bedrijven. Dit biedt mogelijkheden voor uitwisseling en voor gemeenschappelijke voorzieningen, zoals parkeerterreinen, groenvoorziening en opslagplaatsen.
- Er moet voldoende ruimte op individuele bedrijfskavels zijn voor laden en lossen, zodat er geen overlast op de openbare weg ontstaat.
- Woningen of zichtbare horeca kunnen de veiligheid vergroten als er vanuit die gebouwen zicht is op de omgeving.
- Kavels worden het best afgescheiden van de openbare weg met duidelijke begrenzingen en duidelijke in- en uitritten. Ook parkeren wordt zo veel mogelijk op eigen of gemeenschappelijk terrein opgelost. Het aantal toegangen tot de kavels wordt zo mogelijk beperkt tot één.
- De ontsluitingsstructuur van een bedrijventerrein of kantorenpark is duidelijk, eenvoudig en voor het hele terrein hetzelfde. Door herkenbare, markante gebouwen of gevels kunnen bezoekers zich goed oriënteren.

VOOR (INTERNATIONALE) BEDRIJVEN WORDT DE AANTREKKELIJKHEID VAN DE STAD ALS VESTIGINGSPLEK MEDE BEPAALD DOOR DE AANTREKKELIJKHEID VAN BEDRIJVENTERREINEN EN KANTORENPARKEN.